

VAŽNOST ČITANJA I SLAVONSKA KNJIGA 18. STOLJEĆA

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.5-37 Slavonija)“17”

Doc. dr. sc. ZORAN VELAGIĆ

Sveučilište J. J. Strossmayera

Filozofski fakultet u Osijeku

L. Jägera 9

HR-31000 Osijek

Rad istražuje i tumači nedvojbenu vjeru u važnost čitanja koju susrećemo u predgovorima popularnih vjerskih djela pisanih slavonskom štokavštinom tijekom 18. st. Pokušalo se dokazati da je takva vjera proizlazila iz širega intelektualnoga i kulturnog konteksta, čime se podrazumijeva postojanje slavonskoga književnog kruga. Izvori nam svjedoče da su se autori uistinu međusobno poznavali i podupirali, da su čitali knjige svojih kolega i nastavljali se na rad prethodnika. Naposljetku, djelomice su istražene društvene i povijesne okolnosti koje su autorima omogućile iskrenu vjeru u snagu čitanja i moć knjige općenito.

Cilj je ovoga rada istražiti je li u hrvatskoj štokavskoj književnosti 18. st. koju vežemo za slavonski književni krug postojala onakva vjera u snagu i dobrobit čitanja kakvu, vezano za europski rani novi vijek, spominju neki od najistaknutijih povjesničara knjige. I oni, uvjetno rečeno, starije generacije, poput Sigfrida H. Steinberga, i oni srednje, poput Henri-Jeana Martina, i oni koji su postavili suvremene paradigme proučavanja povijesti knjige, poput Rogera Chartiera ili Roberta Darntona, na temelju izvorne građe rekonstruirali su čvrstu uvjerenost u važnost čitanja i moć pisane riječi.

„Temeljni nositelj ideja u proteklih petsto godina – tisak prodire u sva područja ljudske djelatnosti. Nije moguće cjelovito razumijevanje političkoga, zakonodavnoga, crkvenoga ili gospodarskog razvoja, niti socioloških, filozofskih i književnih pokreta bez sagledavanje utjecaja tiskarske preše na njih“ (STEINBERG 1996: 1). Roger Chartier je, sumirajući stajališta Alexa de Tocquevillea, Hippolytea Tainea i Daniela Morneta, a svi su vjerovali knjizi i njezinoj moći, napisao da je „(...) čitanju pridana moć posvemašnje promjene čitatelja; čitajući, on se pretvara u ono što tekst od njega želi“ (CHARTIER 1991: 68). Harvey J. Graff, iznimni poznavatelj povijesti knjige i posebice problema širenja pismenosti, smatra, štoviše, da se odnos prema knjizi i čitanju kroz vrijeme nije mnogo promijenio. „Vrijednost književnosti u ispunjenom, produktivnom, razvojnom i slobodnom društvenom životu u modernim je društvima nedvojbeno i neupitna“ (GRAFF 1981: 1).

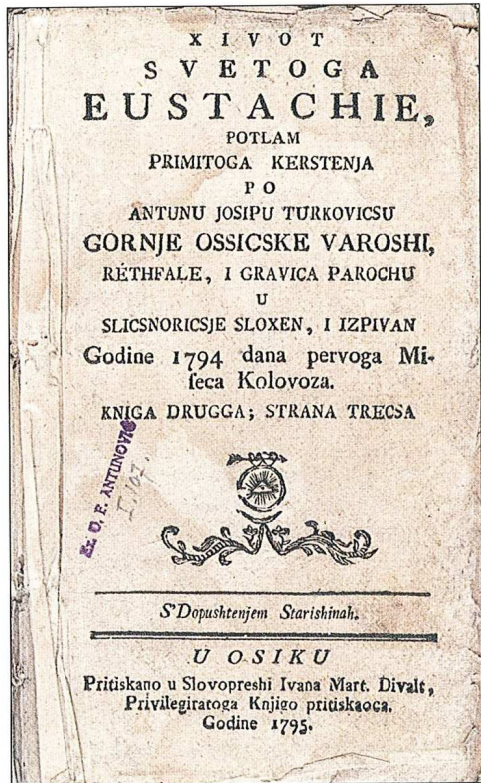
Vraćajući se konkretnom slučaju slavonske knjige i

njezinih autora, raspravu možemo otvoriti pitanjem: jesu li riječi Antuna Josipa Turkovića iz predgovora Xivota Svetoga Eustachie odjek usamljene nade u moć pisane riječi ili su odraz uvjerenja šire književne zajednice, koja je, ako ne sustavno, a onda barem ciljano podupirala svoje članove prilikom objavljivanja djela koja su procjenjivana korisnima i potrebnima širem krugu čitatelja? Turković je, naime, također uvjeren da je čitanjem moguće spoznati najdublje životne mudrosti, čime i on čitanju pridaje snagu mijenjanja cjelovitoga ljudskog života.

„Viditicsesh nestalno sricse kolo, kakose verti na okolo. (...) Poznatcsesh slabost, i nevrindnost tvoju. Naucitscshse shta, i kako virovati, shta, i kakose uffati, shta, i kako ljubiti imadesh. Shto dobro, shto zlo jeste: shto tebe sritna, i shto te uvik nesritna ucsiniti moxe: shto dakle csiniti, i od csega bixati u ovoj dolini od suza imadesh. (...) Shto od ovoga koristnije? shto sladje? shto bolje? shto xelnije? shto dicsnije, millieli bitti moxe? Indi moj Priposhtovani Bogoljubni shtiocse! bar u dnevima Nedilnima, i Svetkovnima (...) s Bogoljubnima pismama zabavljajse, shti, i csini po datoj peldi.“ (TURKOVIĆ 1795: VII – VIII).

Turkovićeve su riječi u skladu s europskim tendencijama pisanja predgovora u ranome novom vijeku. Predgovor mora biti snažan i uvjerljiv, čitatelju se mora jasno i neuvijeno dati do znanja koliku će korist imati od čitanja knjige. „Da bi uvjerio čitatelja da je knjigu vrijedno pročitati, *préfacier* ga mora impresionira-

ti vrijednošću teme (...). Pisac mora istaknuti njezinu važnost i korisnost, njezinu izvornost, cjelovitost i istinitost“ (LOSSE 1994: 57). Rječiti i uvjerljivi predgovori poput Turkovićeve svjedoče nam o duhovnim i intelektualnim obzorjima pojedinaca, no oni nam izdvojeni ne govore mnogo o uvjerenjima šire književne zajednice.

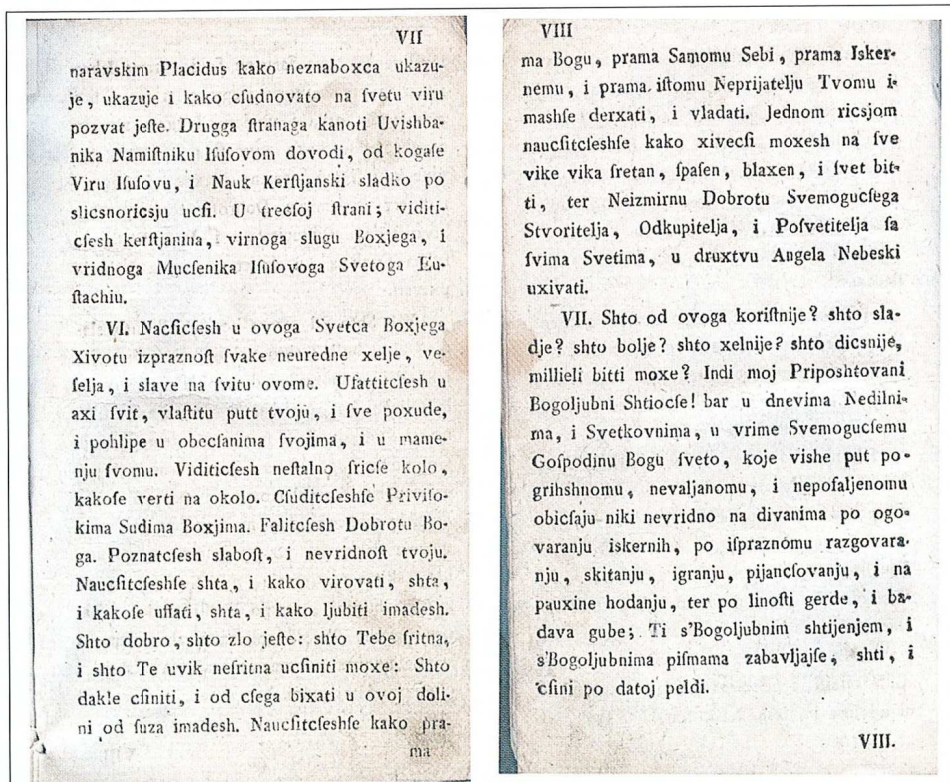

Sl. 1. Antun Josip Turković, *Xivot Svetoga Eustachie*, s'Naukom Kerstjanskim, naslovna stranica

Šesti i sedmi odlomak Turkovićeve predgovora *Xivotu Svetoga Eustachie* zacijelo su najveći hvalospjev snazi pisane riječi u slavonskoj književnosti 18. st.

Ovaj će rad pokušati dokazati da je više pisaca 18. st. dijelilo ideje poput Turkovićeve, no prije toga postavlja se pitanje je li moguće dokazati da su autori koji su pisali slavonskom štokavštinom, a među njih svakako moramo ubrojiti i one koji su djelovali na mađarskim prostorima, uistinu činili književni krug, to jest jesu li se međusobno poznavali i podupirali, jesu li čitali knjige svojih kolega i, naposljetku, jesu li nastavljali rad prethodnika. Samo ako je postojao takav širi krug, a po svemu sudeći, barem kada govorimo o popularnim vjerskim djelima, jest, možemo govoriti o idejama književne zajednice, a ne o idejama pojedinih autora.

Nužno je istaknuti da se u ovom radu neće kronološki i sustavno pobrojavati svi dokazi o međusobnim odnosima naših autora. U radu se neće obrađivati ni široka suradnja autora u sklopu obrazovnih institucija u kojima su djelovali ili njihova duhovna služba i odnosi u sklopu crkvenih ustanova kojima su pripadali, što treba naglasiti jer među njima nema ni jednog laika, a dokazi suradnje najočitiji su upravo među slavonskim franjevcima. Rad će se usredotočiti na tiskana djela i istaknuti neke temeljne smjernice isključivo povezane s radom na knjigama, konkretno, na urednički rad na knjigama preminulih kolega, potom na sustav cenzure i, naposljetku, na izravne reference na druge pisce i njihova djela.

U povijesti slavonske književnosti poznato je da su rukopisi dvojice istaknutih franjevača, Jeronima Lipovčića i Antuna Bačića imali sreću i bili objavljeni nakon smrti autorâ. Emerik Pavić je kao *doverssioc* u Budimu 1769. g. objavio Lipovčevićev *Trechi sadh*, a Ivan Velikanović Bačićev *Xivot Majke Boxje* u Pečuh 1773. g. Konkretno dokaze o opsegu Pavićeva i Velikanovićeve rada na rukopisima nemamo, no oba su rukopisa, očito, smatrana dovoljno vrijednima ili je rad

Sl. 2. Šesti i sedmi odlomak Turkovićeve predgovora *Xivotu Svetoga Eustachie* zacijelo su najveći hvalospjev snazi pisane riječi u slavonskoj književnosti 18. st.

na njima dovoljno poodmakao, pa ih je franjevačka zajednica odlučila tiskati. Zanimljivo je da su Josip Pavišević i Emerik Pavić potpisali odobrenje za objavljivanje *Xivota Majke Boxje*. Time je jedna knjiga okupila četvoricu izvršnih franjevačkih autora.

Upravo nam sustav cenzure franjevačkih djela jasno pokazuje opseg suradnje naših autora. Primjeri koji slijede, a navedena su isključivo imena onih „cenzora“ koji su i sami bili autori, svjedoče o tome.

Stjepan Vilov potpisao je odobrenje za tisak djela *Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi* (Budim, 1730) Lovre Bračuljevića. Antun Papislić potpisuje *Exemplar encomiorum* (Budim, 1754) Emerika Pavića (Emerico à Budà).

Ivan Velikanović potpisuje *Saecula seraphica* (Osijek, 1777) Josipa Paviševića, koji je, usput rečeno, kao budimski student teologije branio *Positiones Theologicae* (tiskane u Budimu 1757) pod vodstvom Emerika Pavića. Zajedno s Aleksandrom Tomikovićem, Ivan Velikanović također potpisuje *Utishenje oxalostjenih* (Budim, 1797) Grgura Peštalića.

Još su rječitiji primjeri u kojima pisac i „cenzor“ jednostavno zamjenjuju mjesta. Emerik Pavić potpisuje *Dussu csuvaiuche pohogjenje* (Budim, 1750) Jeronima Lipovčića. Poslije će Lipovčić, zajedno s Ivanom Velikanovićem, potpisati *Ramus viridantis olivae* (Budim, 1766) Emerika Pavića. Aleksandar Tomiković potpisao je *Govorenja za sve nedilje godishnje* (Osijek, 1795) Bernardina Leakovića, a samo dvije godine poslije Bernardin Leaković potpisuje *Sveta govorenja* (Osijek, 1797) Aleksandra Tomikovića.

Ti primjeri pokazuju da su franjevački autori činili relativno malu zajednicu koja je na brojne načine potpomagala svoje članove. Iznimno je važno da pisac i „cenzor“ zamjenjuju mjesta (što je, naravno, ovisilo i o njihovom položaju u sklopu hijerarhije samoga reda). Pokazuju nam i da su rukopisi kružili među članovima zajednice, koji su i prije objavljivanja djela bili upućivani u sadržaj i, što je najvažnije, pokazuju nam da sustav cenzuriranja i odobravanja tiskanja pojedinog djela nije isključivo sustav nadzora i eventualne zabrane, već sustav pomoći i suradnje, u konkretnim navedenim slučajevima usporediv s dobronamjernom recenzijom. Zajednica je na taj način mogla obaviti sve poslove tzv. preliminarne cenzure i tiskaru isporučiti provjeren i siguran rukopis.

Sustav cenzure otkriva nam, kad je riječ o franjevačkim autorima, da je često više hrvatski pisaca sudjelovalo u objavljivanju knjige. Oni nisu bili nužno samo autori, već dio intelektualne zajednice koja je vjerovala da se knjigom može poboljšati život širokog kruga čitatelja, upravo onih jednostavnih, običnih ljudi koji osim svoje materinske slavonske štokavštine nisu poznavali drugoga jezika.

Reference na druge pisce i njihova djela otkrivaju nam još jednu vrstu njihovih odnosa. Takve reference možemo podijeliti na posvete i navode izvornika kojima se autor koristi. Među prvima su zacijelo najpoznatije Katančićeve posvete Josipu Paviševiću. Dok mu je u *Fructus auctumnales* (Zagreb, 1791) posvetio pjesmu, četiri godine poslije posvećuje mu cijelo djelo – *Specimen philologiae et geographiae* (Zagreb, 1795). Međutim, posvete su, kao uostalom i u cijeloj hrvatskoj književnosti ranoga novog vijeka, uglavnom bile rezervirane za imućne pojedince koji su mogli novčano poduprijeti objavljivanje knjige ili su na razne načine potpomagali autora.

No to nije značilo da jedni drugima ne mogu pjevati pjesme. U anonimnom djelu *Dostojna plemenite Bacske stáirih uspomena* (Kaloča, 1790), pripisanome Grguru Peštaliću, na stranici 45. počinje *Podskocsnica Iozí Kermopotichu Vojnicskomu Sveshteniku izpivana*:

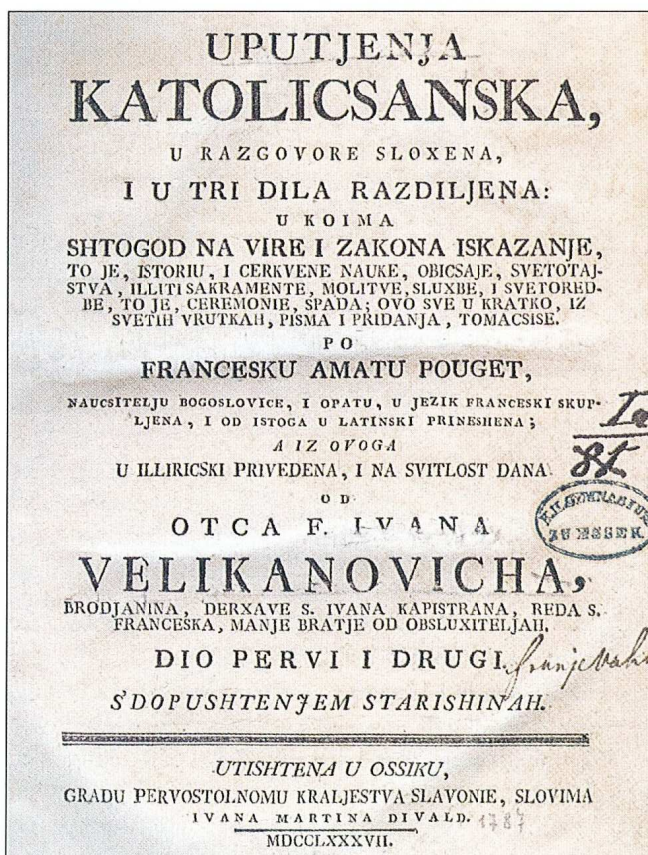
„(...) Sestra Vila iz planine,
Kermopoticha Ioze brata,
Piva millo iz visine,
Slavnog, veli bitche ratta. (...)
Izpisuje putovanje
IOZE drugog, u Krim adu
S-KATARINOM drugovanje
Izgled svitu da pridadu.
Iosh nástoji svog naroda
Na boj snáxni da probudi,
Toje díka nasheg roda
Damu nishta vech ne prudi (...).
Xivi Vilo Kermopoticha!
Slava nasha! – Vicsnja dika! –
Pivaj svakog josh diticha,
Budnam zdrava uvik Vikah!“

Svoje kolege slavonski su pisci najčešće spominjali u predgovorima svojih djela. Tako se anonimni franjevac, autor knjižice *Put krixá illi xalosno putovagnie nascega izmucsenoga gospodina Issukarsta* (Budim, 1734), osvrnuo na različita do tada objavljena vjerska djela, spominjući ona manjega i većeg opsega. Među posljednjima je izdvojio jedno: „Ovakeje dao na svitlost O. P. Fra Lovrin Bracsuglievich iz Budima (...). Zovuse ove Kgnighe. UZAO Scerafinske gliubavi tri put svezan.“ Time je posvjedočio vlastitu upućenost u raspoloživu literaturu, ali je također Bračuljevićevoj knjizi, objavljenoj u Budimu četiri godine prije, osigurao besplatnu promidžbu.

Antun Josip Turković u predgovoru *Xivota svetoga Eustachie* naveo je pak izvornike kojima se služio, između ostalih, „Xivot Svetih sloxen po O. F. Francisku Glavinichu Apostolskom Pripovidaocu (...), „Cvit razlika mirisa Duhovnoga upisan, i dan na svitlost po Ocu F. Tomasu Babichiu“. Time je posvjedočio još jednu važnu činjenicu – da su barem neka djela dalmatinskih i

bosanskih književnika bila poznata i čitana u Slavoniji krajem 18. st.

No Turkovićev nas predgovor uvodi u još jedan iznimno važan i, iz današnje perspektive gledano, u 18. st., čini se, nerješiv problem. Naime, ponavljajući dobro znanu žalopojku o pravopisnim problemima, on navodi: „Shtose slovosloxa, illiti uredna pisanja doticse? donosimti po Otcu F. Ivanu Velikanovicu zlatne risci Prisivtloga Gospodina F. Marka Dobreticha (...).“ Ivan Velikanović (*Uputjenja katolicsanska* (Osijek, 1787)) i Marijan Lanosović (*Evangjelistar Illiriski za sve Nedilje i Svetkovine* (Buda, 1794)) svjedoče da su se pri prevodenju oslanjali na rječnik Ardelija della Belle. Emerik Pavić hvali Stjepana Vilova jer je u *Razgovoru prijateljskom* iz 1736. g. složio pravopisna pravila (usp. MATIĆ 1945: 133). Antun Kanižlić u *Utocsistu Blaxenoi Divici Marii* (Venecija, 1759) pokušava poštovati „školski pravopis“: „(...) jasam pisao onim nacsinom, kojise u Abecevicah, ovih godinah razdilyenih, nahodi“ (str. XXVI). Ne možemo izrijekom navesti abecevica na koje se Kanižlić oslanjao, ali se u izraz *ovih godinah* savršeno uklapa misionarsko djelovanje Josipa Milunovića započeto 1752. g. u Požeškoj kotlini (VANINO 1987: 648 – 652). Godine 1756. Milunović uvodi analfabetske tečajeve, a za takav su mu rad zacijelo bile potrebne i početnice. Mogao se poslužiti štokavskim početnicama Kanižličeva kolege Jurja Muliha iz 1737. g. (*Abecevetica*) i 1748. (*Abecevetica slovinska*), ili nekom danas izgubljenom početnicom, budući da su se te male i često upotrebljavane knjižice lako uništavale i vrlo ih je malo sačuvano.

Sl. 3. Ivan Velikanović, *Uputjenja katolicsanska*, naslovna stranica

Kakogod, autori su nedvojbeno težili pravopisnom jedinstvu, a uzore su također tražili u djelima prethodnika, bilo iz svoga književnog kruga, bilo u dalmatinskih autora.

Iako cjelovitost međusobnih odnosa slavonskih pisaca 18. st., čak i kada je riječ isključivo o poslovima vezanim za objavljivanje knjiga na sadašnjem stupnju razvoja hrvatske povijesti književnosti i povijesti knjige ne možemo rekonstruirati,¹ sustav cenzure i navedene reference potvrđuju da su slavonski autori čitali djela svojih kolega i sudjelovali u njihovu objavljivanju.

Ako je tako, i ako uistinu možemo pretpostaviti sudjelovanje širega intelektualnog kruga u stvaranju ne pojedine knjige, već književnog korpusa (važno je ponoviti da pritom, sukladno temeljnom pozivu samih autora, govorimo o pučkoj vjerskoj knjizi), onda i navode u predgovorima, posebice *ponukovanja sstiocza* koja ističu korisnost čitanja, možemo smatrati ne samo izrazom individualnog duha, već posljedicom širega duhovnog ozračja koje su stvorili upravo sami slavonski pisci 18. st. A gotovo u svakoga od autora koje smo do sada spominjali, ali i u mnogih drugih, možemo pronaći barem jedan navod iz kojega je razvidna iskrena vjera u moć čitanja i tiskane riječi. Nekoliko će primjera dostajati za potkrepljenje te tvrdnje.

Ponajprije, dio je autora vrijednost knjige i čitanja temeljio na zahtjevima samih čitatelja. Tako je Emerik Pavić u predgovorima često navodio kako ljudi zahtijevaju knjige: „Viszesam puta s-vlastitima ussima slussao i razumio zahtivanje mlogih nassinacah, xelechih imati Sveto Pismo bass onako, kakoje u sebi, od risci do risci“ (*Epistole, i Evangjelja priko sviu Godissnji Nediljah, i Svetkovinah* (Budim, 1764)); „Tomacsenja Postovanoga Oca Goffine (...) omilovala su vridnima Illyricskog Jezika knjixevnikom: koino jako zahtivasse, dase u isti Jezik prinesu, i na svitlost dadu“ (*Oca Posstovanog Goffine Pravovirno, po Misalu Cerqvenom Uregjeno Knjixenstvo* (Budim, 1778)); „Najposli zazvecsalesu u ussima moima i ponukovanja moi priateljah, koino zaktivasse, daim u nass slovinski jezik upissem Predike“ (*Prosvitljenje i Ogriranje Jesenog i Zimnog Doba iliti Nediljne i Svecsane predike* (Budim, 1762)). Pavić tim navodima pokazuje da je svoj autorski rad podredio zahtjevima čitatelja, čime naglašava njihovu vrijednost: on piše isključivo tekstove koji su ljudima potrebni i korisni.

Predgovor posthumno objavljenom djelu Nikole Kesića *Epistole i Evangjelja priko sviju Nedilja, i Blagi*

1 Za takvu bi rekonstrukciju bilo nužno imati cjelovite biografije autora i analizirati sadržaj svakoga pojedinog djela. Takva je, primjerice, analiza *Kučnika* Stjepana Tropscha, koji je pokazao da su barem tri štokavska djela poslužila Stjepanu Reljkoviću prilikom njegova sastavljanja: *Kratki nauk, pokraj kojega se najbolje i najlašnje bijeli dudovi zadobiti možu* Antuna Romanija (Varaždin, 1775), Kanižličeva Roxalia i oče *Satyr* (Tropsch, 1901: 18 – 26).

Dneva Svetih Godissnji (Budim, 1740) mnogo je izravniji u isticanju dobrobiti posjedovanja knjige i njezina čitanja.

„Ovoje bila sverha Posstenaе Kuchae Kessichevae, da kako kod drugi Kerstianski Naroda, skoro kod svakoga domachjna, derxise Sveto Evangielie, da i oni, i mlogi njovi joss iz mladosti sstijuchjga, i csujuchjga razumnji, bogoljubnji, i u Sveto Viri temeljti sstanu; tako i vi csinechj vidite velik duhovni napridak, za ucsiniti srichnu, i csestitu sverhu svega xivota“ (*k-sstiocu*).

Gotovo istovjetne retke čitamo i u *Dussu csuvaiuchem pohogienju* (Budim, 1750) Jerolima Lipovčića, no on nije posve uvjeren u dobrohotnost čitatelja.

„(...) ah Bóg-bi dao, da svaki [knjige] ima ù kuchi, nji sstiie, i od grihase pazi; ali zlocsest ù tome Narod sadassnji: koise neche da zabavlja barem ù Svetac s-knjigama; nego voli vrime zaludu potrossiti. Pak koiaie korist? Knjige imati, snjimase nesluxiti. i zakona Boxiega neobsluxivat; nikakva zaisto!“ (str. XIV).

Slijede unekoliko drugačija razmišljanja, koja također na svoj način veličaju tiskanu riječ. Antun Josip Knezović u stihovanom predgovoru (*Poljubljenim domorodcem mojm*) djelu *Kruna obderxavaiucsiu stanie apostolsko* (Pešta, 1759) smatra da je pisanjem knjige učinio najviše što netko tko skrbi za dobrobit svoga naroda može učiniti:

„Promissliavaosam, od moie mladozti,
Za ucsinit Domorodcem, Kojegod radosti,
Nenagio inoga, ctobi ucsinio
Neg knixice koie, nasvitlo iznio (...).“

Antun Kanižlić također je posve jasan u prosudbi tiskane riječi jer u *Utocsistu Blaxenoj Divici Marii* (Venecija, 1759) piše da dobra knjiga čovjeku ne može štetiti, „(...) zasctobo biti nemoxe, da po sctienyu knyixical bogolyubnih neprosvitlise pamet, i sardce neuxexe na lyubav Boxju i Divice Marie“ (str. 239). U drugoj knjizi, *Bogolyubnosti Molitvenoj* (prvo izdanje 1766), Kanižlić objašnjava da knjiga nije samo puki molitvenik. „Nisu knjige samo zato sloxene, da iz nyih molimo; nego i zato, da nash Zakon razumimo, da kerstjanski xiviti naucsimo“ (izdanje 1813: XIV – XV).

Završimo ovaj pregled dvama dirljivim navodima franjevačkih autora. Ivan Velikanović u djelu *Razmishljanja Bogoljubna Svetoga Bonaventure* (Osijek, 1776) piše:

„(...) najveche ganulame jest na ovo dillo, ljubav tvoja dragi karstjanine, i Poshtovani Shtiocse! da i ti, shtiuchi csesto ovu Knjixicu, ljubav Spasitelja tvoga poznadesh, kolikoteje ljubio, kadaje za tebe tako nemillu Smert podnio (...).“ (*Pridgovor*).

Slične riječi čitamo i u *Utishenyu oxalostjenih u sedam pokorni pisama kralja Davida* (Pešta, 1797) Grgura Peštalića:

„Primi dakle, bogoljubni Shtiocse! ovi moj mallani trud, iz kogachesh bistro razumiti, kakose moxesh od svake dushe i tila kuxne otrove priuzderxati, samo ako pravo razumish, shtoche rechi Bog, shto svit, shto csovik, i kojaje poslidnja sverha svakoga csovika? – Zdrav budi, i Boga bojse“ (*Bogoljubni shtiocse!*).

Kakve je, dakle, koristi, prema mišljenju slavonskih pisaca 18. st., čitatelj imao od knjiga? „Naučit ćeš što i kako vjerovati, što i kako se nadati, što i kako ljubiti. Što je dobro, a što zlo, što te čini sretnim, a što te za vijeke može učiniti nesretnim“, „veliki duhovni napredak“, „ne može se dogoditi da čitanje bogoljubnih knjižica ne prosvijetli pamet i ne zagrije srce“, „razumjet ćeš kako se od svakoga kužnoga duhovnoga i tjelesnog otrova možeš čuvati“.

Knjige su, dakle, mogle poučiti čitatelja najskrovitijim životnim mudrostima ili, jasnije, kako navode autori vjerskih pučkih knjiga, mogle su ga pripremiti za život na ovome svijetu koji će mu osigurati vječni život na onome svijetu.

Gotovo je začudno da slavonski autori, iako su neki od njih objavljivali polemička djela s pravoslavljem² i iako su katekizmi upozoravali kako se ponašati prilikom susreta s protestantima, nikada nisu predvidjeli mogućnost pogrešnog tumačenja crkvenog učenja koje su knjigama širili. Brinula ih je neujednačenost pravopisa, moguće nerazumijevanje pojedinih riječi, neke je brinula i reakcija čitatelja, što je, primjerice, vidljivo iz navedenoga Lipovčićeva primjera, no ni jedan od njih nije pretpostavio da bi čitatelj mogao pogrešno razumjeti piščeve ideje – u tome je njihova vjera u knjigu bila bezgranična.

Suvremeni trendovi u istraživanju povijesti knjige, koji upravo u čitatelju vide središte cjelokupnoga knjiškog svijeta, prisiljavaju nas da se zadržimo na tom problemu.

Kako je, dakle, moguće da su slavonski pisci 18. st. posve zanemarili moguća pogrešna tumačenja svojih knjiga ako danas smatramo samorazumljivim da „čitatelj iščitava smisao (...), čitatelj je taj koji sustavu (slovnih) znakova daje značenje“ (MANGUEL 1997: 7), ako se slažemo da „širenje ideja ne možemo predočavati kao puko nametanje, jer njihov prijenos uvijek podrazumijeva i prijam tijekom kojega se ideje mijenjaju i preformuliravaju te postaju više od onoga što su bile u početku“ (CHARTIER 1991: 19) i ako danas gotovo svaka ozbiljnija rasprava o povijesti čitalačkih navika počinje pretpostavkom da „tekst postoji samo zato što postoji i čitatelj koji mu pridaje smisao“ (CHARTIER 1994: 2)?

² Takva su, primjerice, djela Antuna Bačića *Istina Katolicsanská Illiti Skazagnie upravgliegnja spasonosnoga Xitka Karstianskoga* (Budim, 1732) i Antuna Kanižlića *Kamen Pravi Smutnyje Velike* (Osijek, 1780).

Ni u jednom trenutku ne zanemarujući iskreno povjerenje koje su autori imali u svoje čitatelje (ili barem u većinu njih), možemo ponuditi još barem dva razloga koji su autore učvršćivali u vjeri da do njihovih čitatelja neće doći ideje koje bi ih pokvarile i zbog kojih bi počeli propitkivati i sumnjati i u ono što su oni za njih pisali. Ovdje govorimo isključivo o onima koji su mogli čitati samo na svome materinskom jeziku.

Prvo, autori su bili svjesni skromnog obrazovanja svojih čitatelja. Upravo stoga što su im knjige na drugim jezicima bile nedostupne, njihovu je lektiru bilo lako potpuno nadzirati. Jedini tekstovi koji su stizali do slavonskog čitatelja, tekstovi koje je on svojim skromnim čitateljskim sposobnostima mogao svladati bili su upravo oni tekstovi što su ih sastavljali isti autori koji su u predgovorima izražavali neupitnu vjeru u važnost i dobrobit čitanja. Pritom je, naravno, nužno naglasiti golemu razliku između plemstva i građanstva s jedne te seoskog stanovništva s druge strane. Plemstvo i obrazovano gradsko stanovništvo, koje je čitalo latinski i njemački, a počesto i francuski, talijanski i mađarski, moglo je pročitati bilo koju knjigu tiskanu bilo gdje u Europi, uz uvjet, naravno, da je do nje moglo doći. Njima je pripadala povlastica čitanja znanstvenih i književnih djela, uključujući i opasne novele – žanr koji je u 18. st. smatran posebno pogubnim jer je bio namijenjen privatnom čitanju „iz zadovoljstva“ i jer je poticao neželjene, pokatkad čak i erotične osjećaje (KELLY 1999: 95).

No takvih djela u hrvatskom prijevodu nije bilo. Ako se neka sumnjiva knjiga i pojavila, ona je bila na njemačkome ili na francuskome, i stoga za široke pučke krugove neopasna. Štoviše, vjerska je literatura dominirala slavonskom književnošću sve do kraja 18. st., a osim nje, čitateljima vičnim samo svome materinskom jeziku nudili su se uglavnom praktični gospodarski priručnici ili, nakon 1779. g., školski udžbenici koje je plaćao i autori-

zirao sam bečki Dvor, ili pak ratna epika čiji su autori također bili svećenici.

Drugi razlog neupitne vjere u moć knjige proistječe iz činjenice da djela objavljena na slavonskoj štokavštini, usprkos Pavićevim navodima, nisu nastala kao posljedica tržišnih zahtjeva. Tržište za knjigu na narodnom jeziku bilo je skućeno. Znamo da je 1736. g. Slavonija imala između 90 000 i 95 000 stanovnika. U Osijeku je živjelo 7 000 ljudi, no velik dio njih činili su časnici kojima je materinski jezik bio njemački (MAŽURAN 1993: 72 – 93). Također znamo da je malo koji grad tijekom 18. st. imao više od 4 000 stanovnika (usp. Erceg: 1992). Stoga grad kao tradicionalno tržište knjige, nije mogao znatnije pridonijeti razvoju distribucijske mreže knjiga tiskanih na slavonskoj štokavštini, a gradsko stanovništvo koje je željelo čitati literaturu koja nije bila isključivo vjerskog sadržaja, uglavnom ju je, kako je već navedeno, moglo čitati na drugim jezicima.

Dakle, možemo zaključiti da je tijekom 18. st. na slavonskome i širem štokavskom govornom području uočljiva jednaka vjera u snagu i dobrobit čitanja kakvu u to doba nalazimo u mnogih europskih autora. No opća povijesna slika unekoliko je različita od europske. Hrvatski autori imali su čvrsta i jasna stajališta o važnosti čitanja i snazi pisane riječi, no imali su još nešto, što je većina europskih autora u to doba odavno već bila izgubila. Imali su mlade, neiskusne i neizgrađene čitatelje, čije je čitalačke navike tek trebalo razviti. Povijesne i društvene okolnosti na slavonskim su se prostorima poklopile s uvjerenjima snažnih i odlučnih autora, koji su knjizi pridavali veliku prosvjetiteljsku moć i koji su otvoreno isticali i zagovarali korisnost čitanja. Ponukovanja sstiocza uvijek su subjektivna i uvijek zrcale duh svojih autora, no njihova nam učestalost svjedoči da su ona ujedno i rezultat duhovnog ozračja koje je obilježavala iskrena vjera u važnost čitanja i snagu tiskane riječi.

IZVORI

- BAČIĆ, Antun, *Xivot Majke Boxje, Kraljice, i Gospoje Nasse* (Pečuh, 1773).
- BRAČULJEVIĆ, Lovro, *Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi* (Budim, 1730).
- KANIŽLIĆ, Antun, *Utocsiste Blaxenoi Divici Marii ugodno, i prietno* (Venecija, 1759).
- KANIŽLIĆ, Antun, *Bogolyubnost Molitvena* (Budim, 1813).
- KATANČIĆ, Matija Petar, *Fructus auctumnales* (Zagreb, 1791).
- KATANČIĆ, Matija Petar, *Specimen philologiae et geographiae* (Zagreb, 1795).
- KESIĆ, Nikola, *Epistole i Evangjelia priko sviju Nedilje* (Budim, 1740).
- KNEZOVIĆ, Antun Josip, *Kruna obderxavaiucsiu stanie apostolsko* (Pešta, 1759).
- LANOSOVIĆ, Marijan, *Evangjelistar Illiriski za sve Nedilje i Svetkovine* (Budim, 1794).
- LEAKOVIĆ, Bernardin, *Govorenja za sve Nedilje Godishnje* (Osijek, 1795).
- LIPOVČIĆ, Jeronim, *Dussu csuvaiuche pohogjenje* (Budim, 1750).
- LIPOVČIĆ, Jeronim, *Trechi Sadh, iliti Istolmacsenje Trechega Reda* (Budim, 1769).
- PAVIĆ, Emerik, *Exemplar encomiorum* (Budim, 1754).
- PAVIĆ, Emerik, *Prosvitljenje i Ogrianje Jesenog i Zimnog Doba* (Budim, 1762).
- PAVIĆ, Emerik, *Epistole, i Evangjelja priko sviu Godissnji Nediljah, i Svetkovinah* (Budim, 1764).
- PAVIĆ, Emerik, *Ramus viridantis olivae* (Budim, 1764).
- PAVIĆ, Emerik, *Oca Posstovanog Goffine Pravovirno, po Misalu Cerqvenom Uregjeno Knjixenstvo* (Budim, 1778).
- PAVIŠEVIĆ, Josip, *Saecula seraphica ex illustrioribus gestis, et factis* (Osijek, 1777).
- PEŠTALIĆ, Grgur (an.), *Dostojna Plemenite Bacske Starih Uspomena* (Kaloča, 1790).
- PEŠTALIĆ, Grgur, *Utishenye oxalostjenih u sedam pokorni pisama kralja Davida* (Pešta, 1797).
- Put krixa illi xalosno putovagnie nascega izmucsenoga gospodina Issukarsta* (Budim, 1734).
- TOMIKOVIĆ, Aleksandar, *Sveta govorenja petdeset na vechu slavu Gospodina Boga* (Osijek, 1797).
- TURKOVIĆ, Antun Josip, *Xivot Svetoga Eustachie, s'Naukom Kerstjanskim* (Osijek, 1795).
- VELIKANOVIĆ, Ivan, *Razmishljanja Bogoljubna Svetoga Bonaventure* (Osijek, 1776).
- VELIKANOVIĆ, Ivan, *Uputjenja katolicsanska* (Osijek, 1787).

LITERATURA

- CHARTIER, Roger, 1991, *The Cultural Origins of the French Revolution*, Durham and: Duke University Press, London
- CHARTIER, Roger, 1994, *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Polity Press.
- ERCEG, Ivan, 1992, *Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87)* // Rad HAZU 31, 1 – 24.
- GRAFF, Harvey J., ur., 1981, *Literacy and Social Development in the West: a Reader*; Cambridge University Press, Cambridge
- KELLY, Christopher, 1999, *Taking Readers as They Are: Rousseau's Turn from Discourses to Novels* // Eighteenth-Century Studies, 33, 1, 85 – 101.
- LOSSE, Deborah N., 1994, *Sampling the Book. Renaissance Prologues and the French Conteurs*. Lewisburg: Bucknell University Press; London i Toronto: Associated University Press.
- MANGUEL, Alberto, 1997, *A History of Reading, Flamingo*, HarperCollins Publishers.
- MATIĆ, Tomo, 1945., *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, HAZU, Zagreb.
- MAŽURAN, Ive, 1993, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine* // Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku 6, HAZU, Osijek.
- STEINBERG, Sigfrid H., 1996, *Five Hundred Years of Printing*. The British Library & Oak Knol Press.
- TROPSCH, Stjepan, 1901, *Uzori Reljkovićeveu 'Kućniku'* // Rad JAZU, 145, Zagreb, 1 – 29.
- VANINO, Miroslav, 1987, *Isusovci i hrvatski narod II. Kolegiji Dubrovački, Riječki, Varaždinski i Požeški*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu.

IMPORTANCE OF READING AND SLAVONIAN BOOK

SUMMARY

This paper examines attitudes of writers who wrote about the importance of reading and social role of books in the 18th century. Based on the authentic material – popular religious works printed in Stokavian Slavonian dialect - the research was aimed at discovering whether the faith in the power and of reading and benefits gained from it existed in Croatian literature in the 18th century to the same extent it existed and have been encountered in prefaces of books by European writers in the early Modern Age. This paper tries to prove that a number of Croatian writers considered reading to be of merit and shows that they expressed such convictions in the prefaces of their books.

For the purpose of demonstrating that such ideas did not only belong to individuals but that they emerged from a wider cultural context, relationships between writers themselves have been examined, first in relation to the system of censorship and direct references to other writers and their works. It has been shown that the authors who wrote their books in Stokavian Slavonian

dialect during the 18th century, together with those who did the same only in Hungarian areas truly formed a literary circle and that they knew each other, provided mutual support, read books by their colleagues and carried on the work of their predecessors.

In addition, the research also included the question of why writers did not anticipate a possibility of misinterpretation of religious teachings in their books. Apart from the fact that writers had honest faith in their readers, common people who could read only in their own vernacular, there are two other reasons. Writers were aware of the narrow education of the readers and knew that books in other languages would be unintelligible or inaccessible to them. Moreover, books printed in Stokavian Slavonian dialect did not appear as a result of the market demand but the practices of church representatives who printed and distributed them to eager readers. Thus, the conclusion is that the market for the book in the vernacular was small and that the circulation of reading material was easily controlled.